

Гентош Р. Є.

*Львівський торговельно-економічний університет, старший
викладач кафедри цивільного права та процесу*

СПІВВІДНОШЕННЯ ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРИНЦИПУ ДИСПОЗИТИВНОСТІ

Ключові слова: галузь права, принцип права, метод права, принцип диспозитивності, метод диспозитивності, диспозитивний характер.

Keywords: branch of law, principle of law, method of law, dispositive principle, dispositive method, dispositive nature.

Постановка проблеми. Диспозитивність в теорії права має кілька значень та різні аспекти її застосування. В працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених диспозитивність розглядається як метод правового регулювання, а також як один з найважливіших принципів приватного права, зміст якого належним чином не досліджений та не розкритий. В багатьох галузях як приватного, так і публічного права не закріплене в нормах права поняття та визначення змісту принципу диспозитивності.

Разом з тим, слід відзначити, що широкий зміст принципу диспозитивності, окремі прояви якого знайшли своє відображення в конкретних нормах права. Однак, незважаючи на це, їх законодавче формулювання потребує аналізу та уточнення.

Стан дослідження. Загальнотеоретичну базу для подальшого дослідження співвідношення диспозитивного метода правового регулювання та принципу диспозитивності права було закладено ще радянською правовою наукою у працях таких вчених як Грібанов В. П., Алексеев С. С., Александров М. Г., Васильєв А. М. та ін.

Диспозитивний метод правового регулювання розкрито у працях таких українських вчених-юристів як Кельман М. С., Луць Л. А., Колодій А. М., Скакун О. Ф., Рабінович П. М., Копейчиков В. В. Водночас, принцип диспозитивності переважно досліджувався лише як принцип здійснення процесуальних

прав у галузях процесуального права, а, відтак, у працях вчених-правників розкрито лише його процесуальний аспект.

Співвідношення між диспозитивним методом правового регулювання та принципом диспозитивності досліджувалось лише в контексті інших досліджень і не було предметом окремого аналізу.

Метою статті є дослідження співвідношення диспозитивного метода правового регулювання та принципу диспозитивності, їх взаємозв'язку та обґрунтування прямого закріплення у нормах права принципу диспозитивності.

Виклад основного матеріалу. Диспозитивність (від лат. *dispono* — розпоряджаюся, влаштовую) — це один із основних принципів цивільного та кримінального процесу, за яким сторони мають можливість розпоряджатися процесуальними засобами захисту своїх прав та інтересів. Суд активно сприяє їм у реалізації цих прав і здійснює контроль за законністю їхніх розпорядчих дій, долаючи труднощі, пов'язані з юридичною необізнаністю сторін, і перешкоджаючи зловживанням учасників справи [1, 80].

Наведене визначення диспозитивності розкриває лише процесуальний аспект диспозитивності, але не охоплює матеріально-правовий аспект диспозитивності. Водночас диспозитивність має різні прояви у матеріальному та процесуальному праві, у публічному та приватному праві, у комплексному правовому регулюванні.

Існує також інший підхід до визначення диспозитивності.

Диспозитивність (від лат. *dispositus* — упорядкований, розподілений) — можливість суб'єктів самостійно упорядкувати(регулювати) свої відносини, діяти на власний розсуд : вступати у правовідносини чи ні, визначати їх зміст, здійснювати свої права або утримуватися від цього, з кількох запропонованих законом або договором варіантів поведінки обирати оптимальний з погляду власних інтересів [2, 197].

У правовій науці диспозитивність розглядають як метод або ознаку метода правового регулювання, а також як принцип правового регулювання.

На думку С. С. Алексєєва методи правового регулювання — це прийоми юридичного впливу, їх поєднання, що

характеризують використання у певній галузі суспільних відносин того чи іншого комплексу юридичних засобів [3, 224].

У вітчизняній правовій науці Рабінович П. М. визначає метод правового регулювання як «специфічний спосіб владного впливу держави на суспільні відносини, здійснюваний за допомогою правових норм та інших юридичних засобів» [4, 124].

Л. А. Луць відносить диспозитивний метод (координаційні способи впливу) до ознак приватного права. Цей метод вона вважає характерним для цивільного, сімейного права [5, 162-163].

Принцип диспозитивності також досліджувався правовою наукою, але переважно як процесуальний принцип здійснення суб'єктами цивільного або кримінального процесу своїх прав.

Термін «принцип» (principium) у перекладі з латинської означає «начало, основу», «основне положення», «керівну ідею».

У Словнику української мови подається одразу кілька значень слова «принцип» :

- 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку;
- 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось;
- 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [6, 693].

Поняття принципів права розроблялось ще у радянській правовій науці. Зокрема у 1966 році В. П. Грибанов сформулював поняття принципів права наступним чином: «принципи права — це керівні положення соціалістичного права, його основні начала, що виражають об'єктивні закономірності, тенденції та потреби суспільства, визначають всієї системи, галузі або інституту права та мають в силу їх правового закріплення загальнообов'язкове значення» [7, 13]. Такий підхід до визначення принципів права застосовується і в сучасній вітчизняній правовій науці. Так, П. М. Рабінович подає визначення поняття «принципи права» як керівні засади (ідеї), які зумовлені об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства та визначають зміст і спрямованість правового регулювання [4, 102].

На думку Колодія А. М. принципи права — «це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу» [8, 27].

Однак, зазначає С. С. Алексєєв, «принципи права — це не якісь суто духовні фантоми і навіть не категорії правосвідомості. Вони повинні бути виражені в праві, в текстах законодавчих актів (у вигляді текстуальних формулювань або у вигляді «розчинених» у тексті ряду статей нормативних положень)» [3, 145].

Принципи права як керівні засади (ідеї) права можуть не бути прямо закріпленими в нормах тієї чи іншої галузі.

Заслугує на увагу твердження С. С. Алексєєва, який зазначає : «Ті або інші особи можуть вчиняти певні дії з посиланням на закріплені в законі принципи права, хоча й такого роду дії не відповідають нормам писаних юридичних джерел» [3, 146].

З цього випливає те, що принципи права мають більш важливе значення ніж окремі норми права. Норма права не може суперечити принципам права як основним засадам правового регулювання. Якщо окрема норма суперечить принципам права, то така норма не може застосовуватися і має бути скасована або змінена.

Як справедливо зазначає П. М. Рабінович «значення принципів права полягає в тому, що вони у стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші, соціально-змістовні властивості права, є начебто його квінтесенцією, «обличчям»» [4, 102].

Що ж до принципу диспозитивності, то його переважно розглядають як одну з найважливіших засад здійснення прав, тобто переважно у процесуальному аспекті, упускаючи при цьому його матеріально-правове значення. З процесуальної точки зору принцип диспозитивності означає можливість учасників процесуальних правовідносин діяти на власний розсуд, вільно розпоряджатися своїми правами.

Диспозитивність як одна з найважливіших засад приватного права переважно прямо не закріплена у вигляді норми-принципу. Однак, тут якраз можна застосувати вдало вжите С. С. Алексєєвим формулювання, диспозитивність «розчинена» у нормах приватного права. Таким чином, диспозитивний метод правового регулювання зумовлює вираження у нормах галузей права, які можна віднести до приватного права, принципу диспозитивності.

Так, наприклад, частина перша статті 1 Цивільного кодексу України вказує на те, які відносини регулюються цивільним законодавством, тобто, фактично визначає предмет цивільного права [9]. Крім того, у цій статті також зазначено, що ці відносини засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Про те, який підхід застосовується для врегулювання цих відносин, яким чином ці відносини регулюються у Цивільному кодексі України не зазначено. Тобто, вказано предмет цивільного права, але не вказано метод цієї галузі.

Отже, юридична рівність, вільне волевиявлення та майнова самостійність учасників цивільних відносин, є якраз результатом застосування певного підходу для їх врегулювання, відповідного методу правового регулювання. В цьому якраз і виражений диспозитивний метод правового регулювання в цивільному праві. Саме ці ознаки цивільних відносин є проявами диспозитивності у правовому регулюванні.

Таким чином, хоча диспозитивність як певний підхід до правового регулювання цих відносин прямо у нормі права прямо не названий і належним чином чітко не сформульований, але його застосування для врегулювання цивільних відносин впливає із змісту вказаних норм.

У статті 3 Цивільного кодексу України, якою визначено засади цивільного законодавства, диспозитивність також прямо не згадується. Водночас, у цій статті відображені такі прояви диспозитивності у цивільному праві як свобода договору та свобода підприємницької діяльності [9]. У статті 12 Цивільного Кодексу України диспозитивність фактично закріплена як принцип здійснення цивільних прав. Відповідно до частини

першої цієї статті «особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд» [9].

На відміну від Цивільного кодексу України у кодифікованих та інших нормативних актах, що є джерелами галузей, які можна віднести до приватного права, диспозитивність як одна із засад правового регулювання безпосередньо не відображена, хоча й «розчинена» у тексті статей цих актів.

Відображення диспозитивності у нормах права як шляхом прямого закріплення принципу диспозитивності або окремих його елементів у нормі права чи шляхом «розчинення» диспозитивності у нормах права є виявом певного підходу до правового регулювання тих чи інших суспільних відносин, а саме диспозитивного методу правового регулювання.

У тих галузях права України, в яких суспільні відносини регулюються на основі диспозитивності, диспозитивним методом, диспозитивність прямо не відображена у нормах права, її «помічають» лише на теоретичному рівні.

Висновки. Для галузей приватного права цей принцип є основоположним, оскільки диспозитивність для приватного права є однією з ознак, що характеризують приватне право і виражають його сутність. Якщо для приватно-правового регулювання диспозитивність є необхідною, то у публічно-правовому — зведена до мінімуму. Тобто, диспозитивність дає підстави розрізняти приватно-правове та публічно-правове регулювання. Принцип диспозитивності «пронизує» усе приватне право, має багато різноманітних проявів (вільне волевиявлення, свобода договору, свобода діяльності (не лише підприємницької), можливість здійснення цивільних прав на власний розсуд тощо). Диспозитивність приватного права зумовлює застосування диспозитивного методу для врегулювання приватних відносин.

Розуміння суб'єктом, який застосовує норму права, того, який саме підхід застосовано для врегулювання тих чи інших відносин, є «ключем» до правильного її застосування. Відсутність норм, які прямо вказують на те, який саме підхід застосовується до правового регулювання тих чи інших суспільних відносин, у багатьох випадках є причиною неправильного застосування норм, які їх регулюють, внаслідок

неправильного тлумачення норм права. Пряме закріплення принципу диспозитивності у відповідній нормі права виключало б неоднозначне тлумачення багатьох норм права, забезпечувало б суб'єкту можливість реалізації своєї свободи через вільне волевиявлення, самостійне визначення своєї поведінки тощо.

Список використаних джерел

1. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. — К.: Либідь, 2004. — 320 с.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т./ Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. — Т.2: Д-Й. — 744 с.
3. **Алексеев С. С.** Теория права / С. С. Алексеев. — М.: Издательство БЕК, 1995. — 320 с.
4. **Рабінович П. М.** Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П. М. Рабінович. — Львів : Край, 2007. — 192 с.
5. **Луць Л. А.** Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник. — К.: Атіка, 2008. — 412 с.
6. Словник української мови, Т. 7/ ред. кол. І. К. Білодід, А. А. Бурячок та інші. — К.: Наукова думка, 1976. — 724 с. — С. 693.
7. **Грибанов В. П.** Принципы осуществления гражданских прав / В. П. Грибанов // Вестник МГУ. Серия XII Право. — 1966. — № 3. — С. 13.
8. **Колодій А. М.** Принципи права України / А. М. Колодій. — К.: Юрінком, 1998. — 208 с.
9. Цивільний кодекс України. — К.: Алерта, 2016. — 306 с.

Анотація

Стаття присвячена визначенню співвідношення між диспозитивним методом правового регулювання та принципом диспозитивності. У статті підкреслюється та аналізується взаємозв'язок між цими правовими категоріями, досліджується їх значення для галузей приватного права. Обґрунтовується необхідність прямого закріплення у нормах галузей приватного права не лише принципу диспозитивності, а й характерного для них диспозитивного методу правового регулювання.

Annotation

The article deals with determination of betweenness by the dispositive method of law and dispositive principle in law. In the article intercommunication is underlined and analyzed between these legal categories, their value is investigated for the fields of private law. The necessity of the direct fixing is grounded for the norms of the fields of private law of not only dispositive principle but also characteristic for them dispositive method of law.